

Озерський Ігор Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАНВО України, професор кафедри цивільного
та кримінального права і процесу
Чорноморського національного
університету ім. Петра Могили

<https://orcid.org/0000-0001-8356-0473>

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ ЗА УМОВ ЗАСТОСУВАННЯ ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ 1980 РОКУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Сучасна правозастосовна практика, як в Україні, так і в міжнародному праві, виходить із необхідності дотримання принципу якнайкращого забезпечення інтересів дитини. Цей принцип закріплено у ст. 3 Конвенції про права дитини (1989 р.) та ст. 155 Сімейного кодексу України (2002 р.). Згідно зі ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» (2001 р.), на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Відповідно до ст. 9 Конституції України (1996 р.) та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» (2004 р.), чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства України. Приписами ч. 1 ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» (2004 р.) передбачено, що чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права.

79

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р.

(далі — Гаазька конвенція 1980 р.), переміщення або утримання дитини розглядаються як незаконні, якщо: а) при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримання; та б) у момент переміщення або утримання ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримання. За змістом ч. 2 ст. 3 Гаазької конвенції 1980 року права піклування, про які йдеться у пункті «а», можуть виникнути, зокрема, на підставі будь-якого законодавчого акта або в силу рішення судової або адміністративної влади, або внаслідок угоди, що спричиняє юридичні наслідки відповідно до законодавства такої держави.

80

Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини одним із батьків, наділеним правами спільного піклування, порушує інтереси та права дитини, а також права іншого з батьків на піклування про дитину, без згоди якого/якої відбулася зміна місця проживання дитини (постанова Верховного Суду від 11.12.2019 р. (справа № 552/1759/19). Слід зауважити, що обов'язок доведення існування підстав для відмови у поверненні дитини Конвенцією 1980 року (статті 12–13, 20) покладено на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини та заперечує проти повернення дитини. Це означає, що така особа має довести в суді:

- наявність «серйозного ризику» (як психічного, так і фізичного) або іншої нетерпимої для дитини обстановки у зв'язку з поверненням останньої до України (п. «б» ч. 1 ст. 13 Конвенції);
- незалежними експертними виснуваннями фахівців-психологів, що між особою, яка вивезла дитину, і самою дитиною існує нерозривний психоемоційний зв'язок,

який переважає такому ж зв'язку дитини з іншим із батьків (постанова Верховного Суду від 24.04.2019 р., справа № 520/13963/17);

- що позивач (один із батьків) надавав згоду (письмову, усну чи мовчазну) на переміщення або утримання їх дитини за кордоном, в іншій країні (п. «а» ч. 1 ст. 13 Конвенції);
- що позивач (один із батьків) фактично не здійснював права піклування на момент переміщення або утримання дитини до іншої країни (п. «а» ч. 1 ст. 13 Конвенції);
- що повернення дитини не допускається основними принципами держави України в галузі захисту прав людини й основних свобод (ст. 20 Конвенції);
- на основі підтвердженої інформації, що дитина прижилася у своєму новому середовищі (на мовному, ментальному, фізичному рівнях).

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 29.05.2019 р. у справі № 357/17852/15-ц зроблено висновок: «Відповідно до статті 162 СК України якщо один з батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання». При цьому, на думку Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), неправильним є покладення на особу, яка вимагає повернення дитини, обов'язку доведення тієї обставини, що вона не надавала дозволу або мовчазної згоди на переміщення і утримання дитини на території іншої держави (рішення ЄСПЛ «Карлсон проти Швейцарії» від 08.11.2008 р.).

При вирішенні цієї категорії справ необхідно керуватися дотриманням найкращих інтересів дитини, перевірити сімейну ситуацію і врахувати ряд факторів, зокрема

емоційного, психологічного, матеріального і медичного характеру, та надати розумну оцінку інтересам кожного із батьків та інтересам дитини, які мають найважливіше значення, що узгоджується з правовим висновком Верховного Суду України, викладеним у постанові від 18.06.2014 р. (справа № 6-58цс14). Утім, в постанові Верховного Суду від 25.03.2024 р. (справа № 183/1464/22) зазначено, що дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я або обставини змінилися так, що повернення суперечить її інтересам.

Почасти такою небезпекою один із батьків називає війну росії проти України. У пункті 31 рішення ЄСПЛ від 28.01.2021 р. у справі «Сатановська та Роджерс проти України» (заява № 12354/19) суд звернув увагу, що ст. 8 Конвенції покладає на національні органи влади конкретний процесуальний обов'язок у контексті провадження за Гаазькою конвенцією (1980 р.) не тільки розглянути небезпідставні твердження про існування «серйозного ризику» для дитини у випадку її повернення, а й ухвалити рішення, в якому будуть наведені конкретні причини з огляду на обставини справи. Верховний Суд у постанові від 12.03.2025 р. (справа № 487/2960/23) зауважив, що військова агресія росії проти України, воєнний стан та пов'язані з ним обмеження об'єктивно впливають на обсяг і способи спілкування батьків з дитиною, які вимушено, внаслідок війни, опинилися за межами України. При цьому, у п. 9.4 постанови Верховного Суду від 12.11.2025 р. (справа № 563/947/23), вписано, що запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини разом з одним із батьків, зокрема з тим, який проживає за межами України. Це означає, що у ситуації, коли один із батьків проживає в Україні, на території якої не ведуться бойові дії та яка не є окупованою ні повністю, ні в частині, а Уря-

дом України розроблено правила і рекомендації щодо збереження життя населення, за дотримання яких мінімізується загроза, то цілком імовірно визначити місце проживання саме з цим із батьків.

Водночас, заради цілковитого збереження якнайкращих інтересів дитини у юридично значущій ситуації – визначення місця проживання дитини, слід залучити кваліфікованих, незалежних (спеціально підготовлених) психологів (психолога) та провести психологічне обстеження дитини та її батьків задля з'ясування таких обставин: Чи має мати (батько) психологічні ресурси для забезпечення належного виховання своєї дитини? Чи можливо на основі проведеного психологічного дослідження спрогнозувати можливість батька (матері) забезпечити дитині належну емоційно-вольову сферу, піклування, взаємопозитивний соціально-психологічний клімат, любов (схожу на материнську) та потреби емоційного життя дитини? Чи є у дитини індивідуально-особистісні особливості, що потребують виняткової уваги з боку батьків чи саме одного з батьків? Чи здатна дитина, враховуючи її вікові особливості та рівень розумового розвитку, свідомо визначитися, з ким із батьків вона бажає проживати, та чи здатна самостійно висловлювати свою думку в судовому засіданні? Чи прижилася, адаптувалася, соціалізувалася дитина в нових умовах, в іншій країні як на ментальному, фізичному рівні, так і мовному зокрема?

З цього приводу варта уваги позиція Верховного Суду у постанові від 04.04.2018 р. (справа №344/16653/16-ц), де наголошено про зобов'язання відповідача забезпечити явку дитини до кабінету практикуючого психолога для проведення психологічних обстежень з метою визначення рівня емоційної прихильності дитини до одного з батьків. І таке зобов'язання, з позицій Суду, не є втручанням в приватне і сімейне життя відповідача. Зустріч матері чи батька з дитиною в кабінеті та в присутності кваліфікова-

ного професійного психолога є співмірним заходом забезпечення позову, не порушуватиме прав відповідача і не призведе до будь-яких незворотних негативних наслідків для останнього. Означене узгоджується з позицією Верховного Суду, відображеною в постанові від 24.04.2019 р. (справа № 520/13963/17), де зауважено, що вагомим критерієм при постановленні рішення з визначення місця проживання дитини є психологічний зв'язок між дитиною та батьками.

Отож, психологічне обстеження дитини у справі про визначення місця проживання останньої цілком можливе на прикордонній, безпечній території України, де припустимо забезпечити зустріч дитини з батьками та фахівцями-психологами. При цьому, психологи повинні бути обрані не батьками дитини, а незалежним посередником, аби уникнути так званих «своїх психологів». Адже, як зауважив Верховний Суд, «зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що: особа використовувала право на зло» (Постанова Верховного Суду від 22.01.2025 р. (справа № 495/432/23, провадження № 61-17548св23)).